

Hoe fenomenologische architectuur ons bestaan van zin voorziet

Ik heb niet alleen een lichaam, ik *ben* mijn lichaam. Met deze uitspraak duidt de Franse filosoof Maurice Merleau-Ponty (1908-1961) erop dat alle kennis bij ons binnenkomt via het lichaam en dat alle ervaring belichaamde ervaring is. Voor de wijsgeer is onze lichamelijke het oorspronkelijke niveau van zingeving. Mijn lijf, aldus de filosoof, weet veel over de wereld waarvan ik, als reflecterend denker, geen weet heb.

De Amerikaanse architect Steven Holl (1947) geeft in diverse interviews, artikelen en ook in zijn boeken aan dat de fenomenologie van Maurice Merleau-Ponty voor hem een bron van inspiratie is. De scriptie *Fenomenologie en Architectuur. Een beschrijving van Merleau-Ponty's filosofie in relatie tot de architectuur van Steven Holl* beschrijft hoe de Amerikaanse architect de fenomenologische filosofie van de Franse denker in praktijk brengt. Merleau-Ponty behoorde tot de fenomenologische beweging die als doel heeft het bestuderen en beschrijven van de werkelijkheid zoals deze verschijnt in de concrete ervaring. De beweging ontstond aan het begin van de 20^e eeuw maar kent voor onze huidige tijd nog altijd een hoge mate van relevantie. Door de alomtegenwoordigheid van consumptie- en mediacultuur, veelal met lege boodschappen, worden wij in ons dagelijks leven continu afgeleid of bezig gehouden door gethematiseerde omgevingen en ander geesteloos vermaak. Velen zijn gedurende de dag regelmatig in de weer met het oogsten van gewassen op hun smartphone nadat een applicatie hen bericht dat het oogsttijd is. Voor onze vermogens tot waarneming, bewustzijn en betekenisvorming is het een dodelijke ontwikkeling die ons steeds verder afdrijft van ons bestaan in de wereld. Tel daar bij op de steeds groeiende beschikbaarheid van nieuwe technologieën, die beloven ons leven beter te maken en tijdswinst op te leveren, en het wordt duidelijk dat we behoorlijk zijn losgeraakt van de werkelijkheid. Beter gezegd: we hebben de werkelijkheid ingeruild

voor een realiteit waarin steeds meer activiteiten vanuit economische, rationele en functionele principes worden beoordeeld. In de huidige Westerse wereld die wordt begrepen in concepten en categorieën wordt het in-de-wereld-zijn, oftewel wat het betekent om mens te zijn, vergeten. De urgentie van de fenomenologie voor onze huidige tijd is niets minder dan de poging om het 'naïeve' contact met de wereld te hervinden.

Vóór alle reflectie is de wereld 'er reeds', als een onvervreembare aanwezigheid, schrijft Merleau-Ponty in zijn boek *Phénoménologie de la perception* (1945). Iedere poging de wereld te begrijpen door te conceptualiseren, categoriseren of te bereflecteren voert ons verder weg bij haar 'facticiteit', bij wat de wereld in essentie is. De eerste zin van Merleau-Ponty's *L'oeil et l'esprit* (postuum gepubliceerd in 1964) luidt: 'De wetenschap manipuleert de dingen en ziet ervan af hen te bewonen'. We moeten volgens Merleau-Ponty 'terugkeren naar de zaken zelf': de verschijnselen die zich aandienen op een zo onbevooroordeeld mogelijke wijze beschrijven, teneinde te breken met de 'natuurlijke houding', waarin we ervan uitgaan dat de dingen er gewoon zijn en vanuit zichzelf een betekenis hebben.

Gebouwen en steden bieden een horizon voor het begrijpen van en de confrontatie met de menselijke bestaanstoestand. Fenomenologie betreft de studie van essenties; architectuur heeft het vermogen om

essenties terug in het bestaan te plaatsen. Goede architectuur is meer dan louter visuele verleiding. Zij is in staat tot het geven van zin en het verbeelden van betekenis. Het uiteindelijke doel van een gebouw ligt voorbij de architectuur: het leidt ons bewustzijn terug naar de wereld, ons zelfbewustzijn en ons bestaan. Diep indringende architectonische ervaringen laten ons onszelf ervaren als volledig belichaamde en geestelijke wezens.

Architectuur raakt aan ons bestaan, ons in-de-wereld-zijn, want een architectonische ervaring is altijd een ontmoeting tussen een ervarend lichaam en waar te nemen fenomenen. Merleau-Ponty schrijft in *Le Visible et l'invisible* (postuum gepubliceerd in 1964) dat ons lichaam uit hetzelfde 'vles' bestaat als de wereld. Het 'vles der wereld' (*la chair du monde*) is het element waaruit al het waargenomene, alles dat zichtbaar is, bestaat. Ook de waarnemer bestaat uit dit vles, hij of zij is immers zelf ook waarneembaar. We zijn ziende zichtbaar en kunnen aanrakende aangeraakt worden. Architectuur laat ons niet alleen toeschouwer zijn, maar laat ons ervaren dat we onderdeel zijn van de wereld en onlosmakelijk tot de wereld behoren.

Architectuur bezit het vermogen het alledaagse bestaan te bezielen en te veranderen. Ze is, meer dan andere kunstvormen, onmiddellijk verbonden met zintuiglijke ervaringen. Het verstrijken van de tijd, ervaren door veranderend licht en verschuivende schaduwen, alsook verschijnselen als kleur, textuur, en materiaal maken allen onderdeel uit van een complexe ervaring, die hoewel woordeloos, gearticuleerd en specifiek is. De meest evocatieve gebouwen spreken door de 'stilte' van zintuiglijke fenomenen, schrijft de Amerikaanse architect Steven Holl in *What is good architecture?* (2013) gepubliceerd in *Oase*, een onafhankelijk internationaal tijdschrift voor architectuur.

De ontmoeting tussen ons lichaam en een bouwwerk betreft in feite de ontmoeting tussen het Ik en de wereld. Architectuur is in staat om ons de wereld te tonen op een vergelijkbare manier als waarop William Blake ooit dichtte over een korrel zand, waarin de hele wereld te zien is en over een uur, waarin de eeuwigheid gevat is. Het grondbeginsel van architectuur met een fenomenologische benadering is het aanwijzen van zintuiglijk waarneembare

ervaringen als de basis voor het ontwerp en de constructie van gebouwen.

Als we de ontwerptheorie van Steven Holl naast de fenomenologie van Merleau-Ponty leggen zien we dat de architect in verregaande mate is beïnvloed door de filosoof. Wanneer Holl het heeft over 'the body in space' weerklinkt daarin Merleau-Ponty's lichamelijkheid als oorspronkelijke bron van zingeving en begrip van de wereld. Een architectonische ervaring is per definitie een lichamelijke aangelegenheid waarbij het lichaam kan worden opgevat als een 'locus van de zintuigen'. Volgens Merleau-Ponty hebben we slechts toegang tot de dingen via het intermediair van het lichaam; voor Holl vormt het lichaam de uiteindelijke test van een architectonisch werk.

Volgens Merleau-Ponty wordt de perceptie gekenmerkt door de figuur-veld-structuur uit de Gestaltpsychologie (het verschijnsel dat een object waar we onze aandacht op richten naar voren lijkt te treden vanuit haar omgeving). Dit raakt sterk aan Holl's notie van 'enmeshed experience': het samensmelten van voorgrond, middelpunt en achtergrond, waarin licht, materiaal, kleur, geometrie en detail allemaal met elkaar verweven zijn.

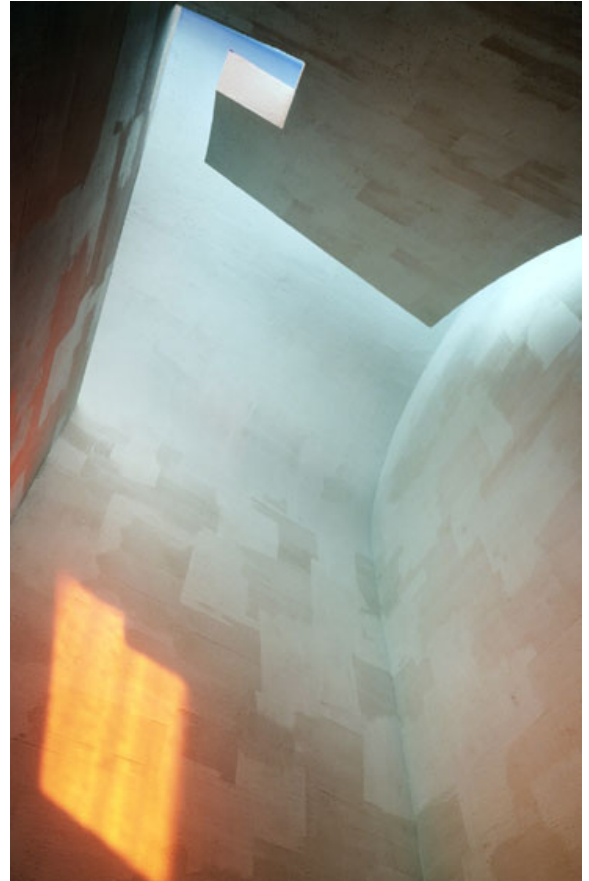
Een diepgewortelde relatie is er ook tussen Merleau-Ponty's 'la chair du monde' en Holl's concept van 'intertwining'. Via de vervlechting tussen het objectieve en het subjectieve, tussen denken en voelen ('the intertwining of idea and phenomena'), toont Holl ons door zijn gebouwen de vervlechting tussen het Ik en de wereld. In de ordening van ruimte, licht en materiaal worden de zintuigen en intellect verenigd. Empirisch zouden we genoeg kunnen nemen met een bouwwerk als puur fysiek-ruimtelijke entiteit, maar intellectueel en geestelijk willen we de motivatie van het bouwwerk achter de fysieke verschijning begrijpen. In een gebouwd werk treedt altijd een verstrengeling op tussen de ervaarbare en waarneembare kwaliteiten en de concepten die eraan ten grondslag liggen.

De intentionaliteit van het bewustzijn die de fenomenologie beschrijft (we zijn ons altijd bewust 'van iets') lijkt ook aanwezig te zijn in de ontwerptheorie van Steven Holl. Het Griekse *phainomai*, waar 'fenomenologie' van is afgeleid,

verwijst niet alleen naar de verschijnselen (de fenomenen) maar duidt ook op een actief proces: het 'laten verschijnen'. Een conceptueel idee maakt in een gebouw de bedoeling van Holl zichtbaar: het 'laten verschijnen' van zintuiglijke gewaarwordingen wanneer je als bezoeker door het gebouw beweegt.

Er lijken ook verbanden te bestaan tussen de manier van filosoferen van Merleau-Ponty en het werk van Steven Holl. Merleau-Ponty maakt veelvuldig gebruik van zogenaamde 'c'est-à-dire-zinnen': zinnen waarin het gezegde meteen weer op een andere manier wordt hernomen. De lezer krijgt geen gestolde definities. De schetsen in waterverf van de architect getuigen van eenzelfde vloeibaarheid. Ook in gebouwde werken lijkt de relatie aanwezig. Door de geraffineerde lichtinval die veel projecten kenmerkt worden ruimtes tot leven gewekt en veranderen ze voortdurend van karakter. Holl's werk is poëtisch, intuïtief en experimenteel en hij slaagt erin om de fenomenologie van Merleau-Ponty te vertalen in zijn gebouwde werken.

Architectuur is het voornaamste instrument in het relateren van ons menszijn tot ruimte en tijd. Een architectonische ervaring levert een direct verband tussen het lichaam en de wereld. Het is het punt waarop de architectuur van Holl de fenomenologie van Merleau-Ponty raakt. Fenomenologische architectuur als die van Holl herinnert ons aan ons in-de-wereld-zijn en voorziet daarmee ons bestaan van zin.

St. Ignatius kapel. Seattle, 1997